

A TANTÁRGYCSOPORT VÁLASZTÁSÁNAK ÉRTÉKORIENTÁCIÓS TÉNYEZŐI
A GIMNÁZIUMI FAKULTATIV KÉPZÉSI KISÉRLETBEN

Dr.Gergely Jenő

Leontyev szerint ma már nem is az a fő kérdés, hogy képes-e az ember különböző területen a kívánatos szintet elérni, hanem az; hogyan segítünk abban, hogy a "korlátlan fejlődés útjára lépjen".

Dolgozatunk azoknak a kérdéseknek a megvitatásához kapcsolódik, melyek választ keresnek a gimnáziumi tanulók fakultatív képzési irányválasztásának értékorientációs tényezőire. Vizsgálódásunk alapkérdése a tantárgycsoport választás és az érték-attitűdök alapján szelektált orientációs tényezők integráltságának hatékonyságával függ össze. A vizsgálat néhány lényegesnek ítélt kérdését a gimnáziumi fakultatív oktatás általános bevezetése előtti időszakban foglalmaztuk meg, amikor a tantárgycsoportos oktatással kísérletező hazai középiskolák első tapasztalatai hozzáférhetővé váltak. Koncepcionális, tantervi és szervezési kérdések tárgyalása készítette elő a gimnáziumi /később középiskolai/ fakultatív oktatás elvi, szemléleti megalapozását, amely figyelembe vette a pedagógiai konzekvenciák interdiszciplináris vonzatait.

A fakultáció kísérleti keretekben történő kipróbálása során azt tapasztaltuk, hogy a személyiségfejlesztés olyan alapvető, egymástól elválaszthatatlan kérdései kerülnek előtérbe, melyek jelentős pszichológiai problémákat érintenek. /Ritoók, 1972/ A gimnáziumi fakultatív képzés kísérletei iránt megnyilvánuló pszichológiai jellegű érdeklődés két kérdéskör alaposabb megvitatására összpontosult. Az egyik a fakultatív képzés kulcs-tevékenységeire /felzárkóztatás, differenciálás, fakultativitás/, a másik a "helyes pályaválasztás" pszichológiai jellegű előkészítésének folyamatára koncentrált. /Ágoston-Orosz, 1974/

A tantárgycsoport választásában meghatározó tényezőcsoport az az egyéni értékrendszer, mely különböző területeken szerzett tapasztalatok tartalmi gazdagságán keresztül emeli a tanulót az elhatározás szintjére. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy: "A tanulók személyiségének - a külső környezettel való kölcsönhatása következtében - kettős arculata van: egyrészt

hatásgyűjtő és feldolgozó, szelektív rendszer, másrészt állandó hatásforrás" /Rókusfalvy, 1969/.

Metodológiai alapok, feltevések

A fakultatív képzési rendszerben tehát fokozott pszichológiai jelentőséget kell tulajdonítanunk a tantárgycsoport választást orientáló tényezőknek és a tanulók részéről megnyilvánuló értékelési stratégiák folyamatos összefüggésének alakulására. Következésképpen e kölcsönhatási folyamat központi jellemző fázisai a tantárgycsoport választást közvetlen megelőző /II. év/ és az azt követő /III. év/ tanévekre esnek. Ez utóbbi gondolat azzal a pszichológiai ismerettel rokon, mely szerint a személyiség formálásának úgy kell megvalósulnia, hogy egyfelől összhangban legyen a tanuló legfontosabb motivációs bázisaival, másfelől kövesse azok összhangba kerülését az egyéni sajátosságokkal úgy, hogy a motivációs bázist az elvárások egyre magasabb /fejlettebb/ szintjére emeli. Olyan körülményt támaszt a tanulóval szemben, amelyben a legfontosabb mozzanat a motiváló tényezők és az értékattitűdök ujratanulása az ismeretek elsajátítása mellett.

A tantárgycsoport választása után a tanuló nemcsak a jelentősebb, a hangsúlyosabb tantárgyi többletből, hanem az új tanulmányi célok kitűzéséből, új élményekből és az önmagáról kapott több információ elemzéséből építeti fel egyéni értékrendszerét. A tantárgycsoport választás arra az előfeltételre épül, hogy a 16-17 éves korú középiskolások olyan jellegű nevelési folyamat aktív résztvevői, amelyben lehetővé válik az irányított tapasztalatszerzésre alapozott értékátrendeződés. Ezért megítélésünk szerint részletesebben szükséges áttekinteni a tantárgycsoport választás értékorientáló tényezőinek néhány fontosabb összetevőjét. Egyetértünk azzal, hogy "...jelentős problémákat hordoz az 'értékorientáció' kategóriája. E problémák egyfelől az értékfogalom sajátlagosan pszichológiai értelmezése, másfelől az attitűd és érték kölcsönviszonyának felfogása köré rendeződik" /Pataki, 1977/..

Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy a tantárgycsoport választás vizsgálata "pszichológiailag objektív" jellemzők segítségével megvalósítható. Ehhez abból kell kiindulnunk, hogy a tantárgycsoport választását a tanuló egész megelőző pszichi-

kai fejlődése készítette elő. Elsősorban figyelembe kell venni azt, hogy a személyiségben rejlő "interiorizált" tényezők melyek "összhatásként a vélemények és értékelő állásfoglalások megváltoznak, a meggyőző közlés sikerrel jár" /Hunyady-Hunyadyné, 1977/. Pszichológiai szempontból ez a folyamat a tanulmányi tevékenységre, az elsajátítandó ismeretek tartalmára, valamint e folyamat tényleges interperszonális vonzataiból adódó önmeghatározási törekvések aktivizálódására irányítja a figyelmet. Az önmeghatározási folyamat a középiskolás korú tanuló személyiségében látható nyomot hagy.

A személyiség motivációs hierarchiájában elrendeződnek azok az indítékok /biztonság igénye, társas igénye, önbecsülés igénye, önmegvalósítási igénye/, melyek kölcsönkapcsolatot teremtenek az értékorientációs tényezők fejlődése között. E pszichikai sajátosság fokozatosan összhangba kerül középiskolás korban az értelmi tevékenység sajátos affektív színezetével, amiből fokozatosan kibontakozik a "jelentős" értékek körében történő tájékozódás egyéni jellege. Ebben döntő mozzanat az, hogy gondolkodni kezd önmagáról: számbaveszi élményeit, tulajdonságait, képességeit, viselkedését, lehetőségeit és céljait. E tény igen lényeges pszichológiai következmények egész sorát eredményezi.

A folyamat megindulását igen szemléletesen tükrözi a későbbi életút megválasztásának felelevenedő dilemmája. Az elképzelések jelentkezésével egyidőben rendkívül jelentős összehasonlítási folyamat bontakozik ki, melynek különböző fázisaiban egyre hitelesebb én-kép alakul ki: "A feltevések szerint ezekben az összefüggésekben az én érzelmeknek, értékeknek, elkötelezettségeknek a kiterjedt szövedékében jelenik meg..." /Mérei, 1976/.

Ugy véljük, hogy ebben az életkorban az értékorientáló tényezők leglényegesebb komponense a tanuló és környezete kapcsolatának nagyon is sajátos jellegében van. E kapcsolatban azon alapvető változások realizálódnak, amelyek viszonyok formájában öltönek alakot. Pszichológiailag a középiskolások értékorientációinak alakulásában jelentős nyomot hagy - s ez nyilvánvalóan a tantárgycsoport választást is áthatja - az absztrakt gondolkodás fejlődési sajátossága /az általános tételek konkretizálásának nehézsége/, amely megengedi a jövő várható

alakulásának kétsiku értelmezési lehetőségét a fiatal számára.

Aligha lehet kétséges, hogy ebben az összefüggésben az orientáló hatást előidéző nevelői tevékenységek befolyásoló szerepe növekvő fontosságu jelentőséggel bír. Az un. kulcstevékenységek orientáló funkcióival ugyancsak számolnunk kell, úgy is mint az irányított tevékenységek speciális szerepével, de úgy is mint a választási helyzetet előkészítő attitűd módosító hatásával.

A vizsgálati módszer és a mintavétel kialakításának kérdései

Alapvető módszerként a kérdőív és az attitűdskála technikai kombinációját választottuk. Szakirodalmi előzményekre támaszkodva abból indultunk ki, hogy az értékelést kiváltó kérdéseket igen hatékonyan alkalmazhatjuk akkor, ha motivációs változók segítségével kívánunk attitűd kiváltó hatásokat feltárni /Finley-Staats, 1967/. Az alapadatokat alternatív választásokból képeztük, az attitűd kiváltó funkciót pedig kijelentésekhez hozzárendelhető skálapontok /verbális minősítések/ alapján állapítottuk meg.

Az alapadatok előállítás, a relatív gyakoriságok segítségével történt. A vizsgált téma célkitűzéséből adódóan módszerként a /három egymást követő lépésből álló/ cluster-analizist választottuk. Bár maga az eljárás nem problémamentes /Kindler-Papp, 1977/, de belátható, hogy a vizsgálat során nem elégedhettünk meg az un. attitűdkiváltó ismérvek felsorolásával, mivel a hipotézisek adott szempontjainak rendszere alapján kíséreltük meg a vizsgált értékattitűdök tanulmányozását.

A feldolgozás a módszerének kiválasztását továbbá az tette szükségessé, hogy értékelő jellegű rendezés segítségével kívántuk tanulmányozni az adott tényezők kölcsönhatását, az értékelési tényezők együttes figyelembevételével.

A vizsgálatba azokat a tanulókat vontuk be, akik a fakultatív gimnáziumi képzés Csongrád megyei kísérletében vettek részt, és a vizsgálat ideje alatt az 1977/78. tanévben 2., illetve a 3. osztályt fejezték be.

A feldolgozásra kerülő adatok 248 tanuló válaszaiból alakultak ki. A minta nagysága, valamint az adatfelvétel lehetőségeitől függő következmények arra intenek, hogy a clusterana-

lisis adatait kizárólag a mintába került tanulók körére vonatkozóan tekintsük jellemzőnek. E tény természetesen korlátozza és körül is határolja a következtetések érvényességét.

A számítástechnikai lépések definiált algoritmusait dr. Hunya Péterné tudományos munkatárs, a számításokat a JATE Kibernetikai Laboratóriuma végezte.

Az alapadatok összefüggéseinek elemzése

A vizsgált minta bemutatását az alapadatok elemzésével kezdjük. 123 II. osztályos és 125 III. osztályos tanuló adatait vizsgáljuk meg az alábbi mutatók számszerű alakulása során. Ezek a következők: 1. a szülők iskolai végzettsége; 2. a szülők foglalkozása, valamint 3. a tanulók pályairányultságának stabilitása és 4. a tanulók konkrét foglalkozási ágak felé történő orientációja.

A felvett adatok közül tehát először azokat elemzzük, melyek a szakirodalmi vélemények alapján /Rókusfalvy, 1969/ befolyásolhatják a tanulók életcélját reprezentáló orientációk alakulását. A kérdés megvitatása a nevelési főfeladat azon oldalával kerül összefüggésbe, mely a tanulóra reálisan ható családi tényezők alakulásának következményeit mérlegeli a fakultatív irány választásakor. A szülők iskolai végzettségének és foglalkozásának a hatását abban látjuk, ahogyan közelítenek gyermekük jövőbeni problémáihoz és ebből következően hatást kívánnak gyakorolni a jövőbeni események alakulására.

A viszonylag nagyfokú szubjektivitás és a viszonylag korlátozott választási lehetőség visszacsatoló hatása együttesen szerepet játszik a döntések alakulásában és a jövőre vonatkozó /tanulói-szülői/ nézetek fejlődésében. Más kölcsönhatásokat is figyelembe véve azt láthatjuk, hogy a szükségképpen szubjektív döntések számos feltételt integrálnak. Mihelyt azonban a döntés /a tantárgycsoport kijelölése/ megtörtént, a komplexitást automatikusan korlátozza /3. osztályra/ az, hogy kiküszöbölődtek az egymással kölcsönösen ellentétben álló /tantárgycsoport, illetve pályaelképzelési/ variánsok. Az azonban tény, hogy az előbbi gondolatok csak optimális körülményeket körvonalaznak. Gyakoribb, hogy a döntések a minimális vagy éppen a maximális célokkal kapcsolatosak. A jelentős gondot okozó választás feltehetően inkább a komplexitás különböző foko-

zataira utal, mint a legszélesebb értelemben vett általános és speciális orientáció konfrontációjára. Kulcsfontosságú kérdés annak tisztázása, hogy a döntési komplexitás alakulásában milyen bonyolultság alakulásához vezet pl. a szülők iskolai végzettsége és foglalkozása. Ha felismerjük és megértjük a döntés jelensége mögött rejlő hajtóerőket, akkor feltehetően árnyaltabb információkat nyerünk a tanulók jövőbeni fejlődését szabályozó szükségletek, rendjét tükröző motivumok irányító jellegeről /Pataki, 1977/.

A szülők iskolai végzettségének /1. sz. táblázat/ a szerepe a fakultatív irány megválasztásában kétségtelenül összefonódik a gyermekükről alkotott kép mellett az értékek és az általuk értékelte célok területének élményeivel. E probléma bonyolultságára utal, hogy a család nem elégedhet meg a jelenlegi célok elemzésével, hanem a gyermek jövőbeni céljainak szempontjából is végig kell gondolnia a fakultativitásból adódó lehetőségeket. Már első pillantásra kitűnik, hogy a döntés előtt álló 2. osztályos tanulók a jövő stabilitásának megítélésében nagyobb foku bizonytalanságot, több irányú lehetséges orientálódást ismernek el, mint a 3. osztályosok /2. sz. táblázat/. A preferenciák értékelése és kifejezésre juttatása vagy a jövőbeli prioritások kijelölése a legkivánatosabb céllal, a továbbtanulással függ össze.

A külső lehetőségek és a belső személyes feltételek mérlegelése egyaránt jelentőséget kap ebben a folyamatban. A tanuló az önmaga előtt álló lehetőségek megítélésekor nem annyira az adottságokból, a teljesítőképes tudásból, a személyes tulajdonságokból, hanem a minden áron megvalósítandó továbbtanulási szándék határozottságának alapjaiból indul ki. Egyértelmű, hogy: "Ez pedig kétségtelenül hátrányos jelenség, ha figyelembe vesszük nevelési szándékainkat és a pályaválasztás realitásait" /Pataki, 1977/. Értékjelző funkciót a leggyakrabban előforduló motivumok fejeznek ki. Különös jelentőséget akkor kapnak a motivumok, ha az önértékelési realitásokat is kifejezésre juttatják. Olyanokat, melyek hűen tükrözik a cél eléréséhez elengedhetetlenül fontos akarati cselekvéseket, a tanulmányi munkában mutatott aktivitást.

Valójában tehát a tanuló fő tevékenységi formájához való értékelési viszony alakulásához hozzájáruló tényezők meg-

ítéléséről van szó. Arról, aminek tudatosodásából adódóan feltetelezhető, hogy a döntés a megváltozó célok kijelölésére is vonatkozik.

A bizonytalan érték-attitűdöket az jellemzi, hogy a tanuló és referencia szerepet betöltő környezete nem tudja elkerülni, hogy a jövőt és jelent össze ne olvassza. Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy a fakultatív irány jelölésének világos mércéje, és egyben érvényes eszköze a felvételi tárgyak által kínált preferenciában és az életcélok prioritása közötti döntésre vonatkozóan alakulhat ki. Kézenfekvő tehát az, hogy a konkrét életpályára történő készülődés későbbre tolódhat, mint a tantárgycsoport választás. Ezért nem meglepő, hogy a merev, makacs ragaszkodás egy korábban kialakult pályaelképzeléshez sokkal kisebb mértékben válik jellemzőjévé a gimnazistának, mint a szakközépiskolásnak. A szakmai szocializáció nem magától értetődő cél a gimnáziumokban. A fakultáció kínalta hajtóerők észrevehetően tárgyszerűek és a nagyobb tudás elérését szolgálják "kényszerűen" vállalt szűkebb területen.

A fakultáció kapcsán gyakran beszélünk a szakértelemmel "irányított megváltoztathatóságról", miközben elismerjük a nem az iskola által irányított változás jelentőségét, sőt azt is, hogy a legkényesebben ható tényezők /felvételi rendszer, foglalkozási presztizs, stb./ miatt, "...nem sikerült lényegileg megbontani a különböző tudástípusok összefonódásának korábbi rendszerét" /Ferge, 1976/.

Erre a negatív következményre a megkérdezett tanulók is utalnak akkor, amikor fenntartás nélkül képesek szembefordulni kimunkált intellektuális képességeikkal, ha a továbbtanulási esély növekedésével lehet számolniuk. Így válik egyik évről a másikra divattossá egy-egy felsőoktatási intézmény, kar vagy valamelyik szak. A kíváncsi jövőt át meg áthatják azok az erkölcsi kritériumok, értékek és értékrendszerek, melyek sajátos arculatu irányultságot, s dinamikát eredményeznek.

1.sz. táblázatA szülők iskolai végzettsége %/

Osztályok		Anya - Végzettség - Apa	Osztályok	
II.	III.		II.	III.
12.6	11.9	8 általános alatt	9.5	8.9
44.2	33.7	8 ált.vagy 4 polgári	22.5	31.7
4.2	12.9	Szakmunkásképző	16.8	16.8
2.1	4.0	Befejezetlen középisk.	3.2	5.9
21.1	27.7	Érettségi	15.8	10.9
11.6	8.9	Főiskola	9.5	8.9
4.2	1.0	Egyetem	12.6	12.9
--	--	Válaszhiány	3.2	4.0

2.sz. táblázatA szülők munkahelyi beosztása

Osztályok		Anya - Beosztás - Apa	Osztályok	
II.	III.		II.	III.
0.0	0.0	Művezető	3.4	2.2
7.5	12.2	Szakmunkás	12.3	21.5
20.0	10.0	Betanított munkás	4.5	5.4
3.8	3.3	Segédmunkás	8.0	5.4
15.0	16.7	Egyéb fizikai dolg.	15.2	18.3
41.3	31.1	Nem vezető beosztású szellemi dolgozó	19.3	16.1
7.5	14.4	Vezető beosztású szellemi dolgozó	17.0	15.1
2.5	3.3	Önálló	4.5	7.5
2.5	8.9	Egyéb, nem pontosított	8.0	8.6

Az értékorientációs tényezők elemzése

A tantárgycsoport választásának attitűdinális tényezői hierarchikusan elrendezhető osztályokba sorolhatók a cluster-analízis kínálta lehetőségek alapján. Ezuttal a hierarchikus cluster automatikus besorolódásai $r=0,05$ min/max/ alapján képződő orientációs komplex-ek elemzését végezzük el. Először a második, majd ezt követően a harmadik osztályos tanulók adatait vizsgáljuk meg.

I.sz. Cluster

A második osztályos tanulók egyik önálló orientációja összefügg azzal, hogy tantárgycsoport választásaik az érettségi utáni szakmatanulási szándékkal függ össze. A tanulók 23,2 %-a nem kíván felsőfokú intézményben továbbtanulni.

Harmadik osztályban a vélemény árnyaltabb, de direkt módon nem utal a szakmatanulási szándéokra a fakultatív irány választása. Inkább megfontolatatlannak tartják egy évvel korábbi döntésüket, s ezt összefüggésbe hozzák azzal is, hogy magát a fakultatív oktatás választását is elhibázottnak tartják. A motiváció megváltozása értelmében vizsgálva e válaszok dominanciáját, azt mondhatjuk, hogy "vagy a szükségletek megváltozásáról, vagy kielégítésük módjainak megváltozásáról van szó" /Lewin, 1972/. Növekszik a továbbtanulni szándékozók aránya és csökken a konkrét szakmatanulási törekvés /21,8 %/. Az önértékelés tükrében hasonló tendencia tapintható: a második osztályosok 61,1 %-a látja úgy, hogy tantárgyi előmenetele bizonytalanná teszi a továbbtanulást, harmadik osztályra növekvő önbizalom jelentkezik, mindössze 44,6 % látja bizonytalannak a továbbtanulási esélyét! Aligha lehet e sajátos attitűd változástól azt várni, hogy a tanuló önnömagáról formált értékrend alapján döntse el kizárólag, hogy jelentkezzen vagy ne jelentkezzen továbbtanulásra.

II.sz. Cluster

Második osztályban az önmeghatározásra törekvés jegyei jelentkeznek, amikor a tanulók a leghatározottabban úgy véle-

kednek, hogy a képességeiknek leginkább megfelelő tantárgyi csoportot választották /a felvételi tárgyak vonzerejétől függetlenül/. Továbbtanulási szándékukban a különbözőség a harmadik osztályokéhoz képest az, hogy szívesebben jelölik meg a felsőfoku "tervezett" végzettséget főiskolai /41,1 %/, mint egyetemi /33,7 %/ szinten. Harmadikban közelednek egymáshoz a végzettség szintjei: főiskolai 35,6 %, egyetemi 39,6 %, de tendenciájuk ellentétes a második osztály adataihoz képest. Ahogyan növekszik az ellenőrizhetetlen önbecsülés, úgy változik a tervezett felsőfoku végzettség szintjére történő orientálódás. E tendencia azoknál a tanulóknál gyakoribb, akiknek a szülei vagy szakmunkás vagy felsőfoku végzettségűek. Ebben az attitűd hátterben helyesen érvényesíti ambicionáló szerepét a szocialista társadalom konkrét igénye alapján az a tény, hogy "mind nagyobb súllyal érvényre jutnak azok a társadalompolitikai szempontok, amelyek /közvetve/ a társadalmunkban ma még fennálló különbségek csökkentése irányában hatnak" /Inkei-Kozma, 1977/, de egyúttal a szociális státusz konzerváló hatásainak előrejelző funkciója is támasztékot nyújt a döntési helyzetben.

III.sz. Cluster

A fakultatívitás körülményeihez való alkalmazkodás figyelhető meg azon másodikos tanulóknál, akik a továbbtanulási célok eléréséhez egyúvé tartozónak vélik orientációjuk szerveződésében az időrendű egymásra épülést. Ebből következően úgy választanak tantárgycsoportot, hogy abban részben képviselve legyenek a felvételi tárgyak /ez utóbbiak egyúttal a legeredményesebben elsajátított tantárgyak/, amelyek végül is megegyeznek az osztályfőnök orientáló szerepet is betöltő véleményével. Az orientáló "tényezők" között a legfőbb korábbi vizsgálat nem találta ilyen előkelő helyen a nevelő pályaválasztást helyes irányba terelő hatását. A tanuló attitűdje nemcsak a tevékenységre, hanem a döntési szituációban a pedagógus személyiségére is irányul. Bizonyos értelemben ezt úgy is értelmezhetjük, hogy az így vélekedő tanulók képesek függetlenedni a szülői elképzelések általánosításaitól és a bizonytalan önértékelési következményektől.

Harmadikos tanulók érték-attitűdjei más tényezők egyútt-

járása alapján szerveződnek. A második osztályosokkal csak abban egyeznek meg, hogy az osztályfőnök javaslatának figyelembe vétele továbbra is ebben a clusterben kap helyet. A harmadikosok egyre magabiztosabbak, s eltekintenek a fakultáció kínálta önellenőrzési lehetőségek attitűdformáló szerepétől. Már az első osztályban tudták, hogy mely tantárgycsoportot választják /s abban eredeti pályaválasztási szándékuk tükröződik/, de az osztályfőnök javaslatát is mérlegelik végső döntésük kialakításában. Ugy véljük itt arról a motivációs jelenségről van szó, amely szerint a pedagógus véleménye nem annyira irányította, mint inkább kielégítette a döntéshez szükséges megerősítő hatásokat. Nagyon valószínű, hogy az azonos szintű clusterben figyelmünket elsősorban a különböző tényezők jelenléte köti le, mégis eltérő benyomásaink ellenére azt a tényezőt kell kiemelnünk, mely egyértelműen közös: a pedagógussal kapcsolatos attitűdöt.

IV.sz. Cluster

Egyre alacsonyabb korrelációs szinten formak össze, de még mindig jelentős kapcsolatot fejeznek ki azok az értéktételek, amelyek a főbb tényezők együttjárásához vezetnek a második osztályos tanulóknál.

A helyes pályaválasztás megalapozottságát illetően komoly kétségeket támaszt az, hogy az e csoportba sorolható vélekedések a semleges vagy a mérsékelt jelentőséget képező továbbtanulási elképzelésekhez fűződnek. Ez nyilvánvalóan olyan probléma, amely a fakultatív oktatás egészét átszövi. Egyfelől úgy, hogy a tanulónak megváltozik a pályaelképzelése, ami készteti, hogy úgy döntsön, ahogyan még "átmenthet" kimunkálást képességeiből "valamit" a legkedvezőbbnek tartott tantárgycsoportba. Ha a követelmény és a tantárgyi előmenetel különbsége kedvezőtlenül alakul, akkor a tantárgycsoportban tanult legeredményesebb tantárgyai alapján fog pályát választani. Minden bizonnyal ezek a tanulók a "legszerénytelenebbek" annak megítélésében, hogy az önértékelésben mely megfontolások jutnak vezető szerephez.

Más szempontból kell vizsgálnunk azokat az attitűdöket, melyek az alakuló önértékelés erősödő funkciójának előtérbe ke-

ülése kapcsán összefonódnak az érettségi utáni munkábaállás tényével, illetve az "azonnali" továbbtanulási szándékról történő lemondással. Jellemzi őket, hogy "jelenleg" nem szeretnek tanulni /6,3 %/ és tanáraik véleménye alapján úgy sem állnák meg a helyüket felsőfoku oktatási intézményben /27,4 %/. Megítélésük szerint a fő ok az, hogy szorgalmuk és akaraterejük hiányzik a kitartó képességfejlesztéshez /22,1 %/. Mint kitűnik az ön-attitűd szükségszerűen megjelenik, de nem kizárólagos mint ahogyan nem is lehet e cluster kibontakoztatásában.

Harmadikban a cluster egyetlen elemre zsugorodik össze, amely szerint a tantárgycsoport választása azzal függ össze, hogy érettségi után nem kíván a tanuló azonnal felsőfoku intézményben tanulni. Hivatkoznak gyenge tanulmányi eredményükre /6,9 %/, s arra, hogy nem szeretnek tanulni sem /5,0 %/. Életcéljuk eléréséhez nem szükséges felsőfoku végzettség /3,0 %/, szüleik sem támogatnának eféle elképzeléseket /7,0 %/, tanáraik véleménye is kedvezőtlen róluk /20,8 %/ és nem utolsósorban hiányzik belőlük az akaratérő is /12,9 %/. Bizonyos együttjárás tételezhető az előbbi "funkciók" erősödése és az ön-megítélés attitűdjének mérséklődő erejű szerepe között /az én védelme fontosabb, mint az egyént övező realitások számbavétele/. E tényezők olyan attitűdök, amelyek a tantárgycsoport választás és továbbtanulás egymásba fonódó értékeinek feltehetően egyik megfelelő mutatói, mert a továbbtanulásról nem mondanak le. Számításba kell vennünk azt, hogy belső konfliktusaik nyomására csak elhalasztják a továbbtanulást s nem számolnak a jövő alakulásában azokkal a negatív "self-funkciókkal", amelyeket fentebb már említettünk. Az attitűd változásának elindítása és e folyamat megőrzése csak külsőleges közvetítés alapján lehetséges. A pedagógusnak fel kell figyelnie azokra a tanulókra, akiknek attitűdjeit belső pszichés feszültségek befolyásolják. A nevelés folyamata kitűnő lehetőségeket kínál e feszültségek fokozatos feloldására.

V.sz. Cluster

Ebben a clusterben jelentős tartalmi eltérések figyelhetők meg. Másodikos tanulók ebbe az osztályba sorolják azokat az állításokat, amelyek szerint a tantárgycsoport választását

baráti kapcsolataik befolyásolták. Ugy vélik, hogy választásuk megfontolatlan volt, sőt a fakultatív rendszerű gimnáziumi képzés melletti döntésüket is elhibázottnak tartják /máshol kellett volna továbbtanulniok az általános iskola elvégzése után/.

Ezek a tanulók nem azonosultak a fakultatívitás által biztosított orientálási és képzési lehetőségekkel. A fakultációs irány választása helyett olyan beállítódási dimenziók /Vorwerg, 1971/ érvényesülnek, amelyekben a tanulók nemcsak a pályaválasztási döntés kialakításában, de az "iskolaválasztási" elhatározásban is bizonytalanok voltak.

Harmadikban az érték-attitűdök alapján nyilvánvalóvá válik a konkrét tantárgyi teljesítmények hatása a tantárgycsoport választásra. A tanulók úgy választanak, hogy a legeredményesebbnek minősített tantárgyak legalább részben megegyezzenek a felvételi tárgyakkal. A pályaorientáció nem bizonytalan, de a produktivitás kibontakoztatása csak részben biztosított a tantárgycsoportban. Következésképpen azok az értékjellemzők emelkednek ki az értéktudatból /Gazsó-Pataki-Sánta-Várhegyi, 1970/, amelyek a teljesítmény szintjéből adódóan meghatározzák a továbbtanulási irányhoz /elsősorban a felvételi tárgyakhoz/ kapcsolódó értékelő viszonyt. Az attitűd egy le nem zárt orientálódási folyamatot és annak számos részmozzanatát tükrözi a még hiányosan anticipált életcélok megvalósításában.

VI. sz. Cluster

Második osztályban kevésbé, harmadikban azonban jelentős változás áll be az értékrend tekintetében. Vizsgáljuk meg először a második osztályt.

A tanulók az első két tanév tanulmányi eredményességére támaszkodva, szüleik tanácsát is érvényesítve döntenek a tantárgycsoport mellett. Figyelemre méltatják az újszerű pedagógiai tevékenységeket /felzárkóztatás-orientálás/ és az általuk keltett érzelmi hatásokat is. Ösztönző értékrendszerük a tanulmányi munkában való helytállás. A pályával kapcsolatos elvárások majd inkább a jövőben formálódnak és nem gyökereznek a múltban. Jövőre vonatkozó elképzeléseikben jelentős irány- és szintbeli eltérések tapasztalhatók. Reális és kialakult érték-

rendszerük kizárólagosan a tanulmányi munkára vonatkozóan jelentkezik. Ezen értékek alapján mérlegelik a tantárgycsoport választásukat.

A harmadik osztályosok értékrendjében változást hoz az, hogy képességeiknek leginkább megfelelő tantárgycsoportot választanak a felvételi tárgytól függetlenül, mivel szakmatanulási orientációik egybeesnek a tantárgycsoport által lehetséges képességfejlesztés előnyeivel. Az értékebeállítódás fő iránya az önértékelésen alapuló személyiségfejlődés vonalán halad. Jobban számolnak a realitásokkal, mint a lehetséges érvényesülésüket tükröző elképzelésekkel, vágyakkal.

VII.sz. Cluster

Második osztályban jelentős affektív hatásuk következtében azok az attitűdök érvényesülnek, amelyek kifejezik a tanulók kitartó ragaszkodását eredeti pályaválasztási szándékuk mellett. Az egyéni bacsivágy, önérvényesítés a pályaválasztás határozottságában, az erkölcsileg is helyeselhető kitartás következtében a tanuló korábbi pályaválasztási szándéka mellett maradva választja a tantárgycsoportot úgy, hogy felvételi tárgyai teljes egészében képviselve legyenek a tantárgycsoportban. Nyilvánvaló, hogy e tanulók esetében a választási indíték és a továbbtanulási törekvés megítélése fokozottabb mértékben igényli az egyéni elbírálást. Ezek a tanulók függetlenítik értékrendjüket az orientáló jelentőségű "kulcstevékenységektől" s esetleg olyan igénnyel is felléphetnek, hogy a fakultatív-tanulási lehetőségei szűkre méretezettek. Felbukkanó elégedetlenségük, egyéni elgondolásokból fakadó indítékok megjelenése.

Harmadikban az az értékrend ismétlődik meg, amely a második osztályosok előbbi clusterjét alkotja. Jelentősége abban áll, hogy egyre inkább háttérbe szorul harmadik osztályra /legalábbis a vélemény formálására gyakorolt hatásában/ az interperszonális függős erős kifejezésre juttatása. Ez összefügg azszal, hogy a pályaválasztási elképzelések módosultak s ez közvetlenül tükröződik a tantárgycsoport választásában.

Összegzés

E vizsgálat során bebizonyosodott, hogy a második és harmadik osztályos gimnáziumi tanulók fakultatív képzési irányválasztása a sajátos módon összefüggő tényezők bonyolultságával és azok szerveződési szintjeivel jellemezhető.

A fakultativitás ténye lehetővé teszi, hogy a tanulók egyidejűleg számos fontosnak tartott összetevőre reagáljanak. Figyelembe vehetik:

- a/ a képességeiknek leginkább megfelelő alternatívákat,
- b/ későbbi időpontra halaszthatják a konkrét továbbtanulási irány megválasztását,
- c/ mérlegelhetik a felvételi tárgyak képviselőjét az adott tantárgycsoportban,
- d/ mindenkor támaszkodhatnak a tantestületi véleményt közvetítő osztályfőnökre,
- e/ felkészülhetnek a gimnáziumi alapképzettség birtokában az érettségi utáni szakmaválasztásra,
- f/ számításba vehetik életterveik formálásában a közép-szintű végzettség eléréséhez vezető fakultatív lehetőségeket.

A clusteranalízis alapján felvázolt helyzetkép személyiségfejlődési konfrontációkra világított rá. Az adatok tükrözik a fejlődés ellentmondásos jellegét, amelyet az orientációk értékelési jellege közvetít. A vizsgált minta legjellemzőbb sajátosságai az értékek által közvetített orientációk bonyolultságában rejlik.

A legfontosabb orientáló értékek a szülők hatásában is kifejezésre jutnak. Jelentkeznek a felvételi tárgyakhoz való kötődésben, másfelől megnyilvánulnak a tantárgyi előmenetelben tanúsított tanári megítélés által közvetített tantárgycsoport választásban is. A tanulók önértékelési tényezői is jelentős hangsúlyt kapnak /ambíció hiánya, tanulási kedv hiányosságai, stb./, de alig csökkentik a továbbtanulási szándék hangsúlyozását.

Az adatok inkább heterogeneitást tükröznek, s azt a helyképet mutatják, amely általában megfelel a gimnáziumi tanulók továbbtanulási szándékainak. Együttal azt is tapasztal-

tuk, hogy a vizsgálatba bevont tanulók közel negyede nem kíván felsőfoku intézményben továbbtanulni. Életcéljaik eléréséhez a gimnáziumi érettségit is elegendőnek tartják.

Ertékeorientációs tényezők gyakorisági eloszlása

osztály	adathiány	szerintem ez nem igaz	szerintem ez részben igaz	szerintem sok igaz- ság van benne	szerintem na- gyon sok igaz- ság van benne	szerintem ez tökéletesen igaz	összesen
1. Már az első osztályban tudta, hogy melyik tantárgy- blokkban folytatja tanulmányait a harmadik tanul- mányi évben							
II.o.	1.1 %	26.3 %	26.3 %	17.9 %	6.3 %	22.1 %	100 %
III.o.		6.9 %	26.7 %	5.0 %	10.9 %	50.5 %	100 %
2. Az első két év orientációs köreiben való tevé- kenységek hatására döntött							
II.o.	1.1 %	38.9 %	40.0 %	10.5 %	4.2 %	5.3 %	100 %
III.o.		15.8 %	54.5 %	16.8 %	10.9 %	2.0 %	100 %
3. A legeredményesebben elsajátított tantárgyak alapján választotta a tantárgyblokkot							
II.o.	1.1 %	8.4 %	37.9 %	20.0 %	22.1 %	10.5 %	100, %
III.o.		15.8 %	31.7 %	20.8 %	10.9 %	20.8 %	100 %
4. A blokkválasztás osztályfőnöke javaslatára történt							
II.o.	1.1 %	82.1 %	12.6 %	3.2 %	1.1 %	0.0 %	100 %
III.o.		75.2 %	17.8 %	2.0 %	1.0 %	4.0 %	100 %
5. A blokkválasztásban szülei döntése, tanácsa érvényesült							
II.o.	2.1 %	36.8 %	51.6 %	6.3 %	2.1 %	1.1 %	100 %
III.o.		57.4 %	32.7 %	5.9 %	4.0 %	0.0 %	100 %
6. Pályaválasztási elképzeléseinek módosulása miatt választotta a tantárgyblokkot							
II.o.	2.1 %	46.3 %	11.6 %	13.7 %	7.4 %	18.9 %	100 %
III.o.		62.4 %	13.9 %	9.9 %	6.9 %	6.9 %	100 %
7. A blokkválasztást baráti kapcsolatai befolyásolták							
II.o.	1.1 %	87.4 %	9.5 %		1.1 %	1.1 %	100 %
III.o.		87.1 %	12.9 %				100 %

8. Blokkválasztása eredeti pályaválasztási szándéka szerint történt

II.o.	1.1 %	27.4 %	16.8 %	6.3 %	12.6 %	35.8 %	100 %
III.o.		11.9 %	24.8 %	9.9 %	8.9 %	44.6 %	100 %

9. A tantárgyblokkot a felvételi tárgyak alapján választotta

II.o.	1.1 %	18.9 %	22.1 %	15.8 %	16.8 %	25.3 %	100 %
III.o.		21.8 %	13.9 %	8.9 %	17.8 %	37.6 %	100 %

10. Képességeinek leginkább megfelelő tantárgyblokkot választotta a felvételi tárgyaktól függetlenül

II.o.	2.1 %	30.5 %	18.9 %	26.3 %	9.5 %	12.6 %	100 %
III.o.		22.8 %	30.7 %	19.8 %	14.9 %	11.9 %	100 %

11. Felvételi tárgyai részben megegyeznek a választott tantárgyblokk tárgyaival

II.o.	1.1 %	21.1 %	23.2 %	7.4 %	18.9 %	28.4 %	100 %
III.o.	4.0 %	28.7 %	20.8 %	9.9 %	5.9 %	30.7 %	100 %

12. Felvételi tárgyai teljesen megegyeznek a választott tantárgyblokk tárgyaival

II.o.	2.1 %	27.4 %	26.3 %	7.4 %	10.5 %	26.3 %	100 %
III.o.	4.0 %	30.7 %	15.8 %	5.0 %	5.9 %	38.6 %	100 %

13. A tantárgyblokkban tanult tárgyak érdemjegyei alapján fog pályát választani

II.o.	2.1 %	21.1 %	36.8 %	21.1 %	7.4 %	11.6 %	100 %
III.o.	1.0 %	25.7 %	21.8 %	20.8 %	18.8 %	11.9 %	100 %

14. A blokk választása összefügg azzal, hogy nem kíván érettségi után azonnal felsőfoku intézményben továbbtanulni

II.o.	2.1 %	70.5 %	11.6 %	5.3 %	1.1 %	9.5 %	100 %
III.o.		74.3 %	5.9 %	4.0 %	4.0 %	11.9 %	100 %

15. Ugy véli, hogy blokkválasztása megfontolatlan volt

II.o.	1.1 %	75.8 %	17.9 %	2.1 %	1.1 %	2.1 %	100 %
III.o.		75.2 %	11.9 %	5.0 %	3.0 %	5.0 %	100 %

16. A fakultatív oktatás választását elhibázottnak tartja, máshová kellett volna jelentkeznie

II.o.	1.1 %	70.5 %	16.8 %	7.4 %	3.2 %	1.1 %	100 %
III.o.		75.2 %	9.9 %	3.0 %	5.0 %	6.9 %	100 %

17. Blokkválasztása a 4. osztály utáni szakmunkás-tanulás szándékával függ össze

II.o.	1.1 %	48.4 %	11.6 %	9.5 %	12.6 %	16.8 %	100 %
III.o.		59.4 %	10.9 %	5.0 %	5.9 %	18.8 %	100 %

18. Más blokkba jelentkezett volna, de nem indult

II.o.	1.1 %	74.7 %	9.5 %	9.5 %	1.1 %	1.1 %	100 %
III.o.		84.2 %	5.9 %	3.0 %	3.0 %	4.0 %	100 %

19. Mindegy, hogy melyik blokkba került, mivel a 4. osztály után azonnal munkát vállal

II.o.	1.1 %	82.1 %	11.6 %	1.1 %	1.1 %	3.2 %	100 %
III.o.		85.1 %	7.9 %	5.0 %	00.0 %	2.0 %	100 %

IRODALOM

- Ferge Zsuzsa, 1976, Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága, Akadémiai Kiadó, Bp., 105 old.
- Finley-Staats, W., 1967, Evaluative meaning words as reinforcing stimuli. J. Verb. Learn. and Verb. Behavior. 6. 193-197. old.
- Gazsó F.-Pataki F.-Sántha P.-Várhegyi Gy., 1970, Pályák vonzásában, ILV., Bp., 143 old.
- Hunyady Gy.-Hunyady Gyné, 1977, Az attitűd kutatás szociálpszichológiai és az iskolai közösségek pedagógiai vizsgálata, Szeged, PNYE.
- Inkei P.-Kozma T., 1977, Célok és stratégiák a köznevelés fejlesztésében, Akadémiai Kiadó, Bp., 92 old.
- Kindler J.-Papp O., 1977, Komplex rendszerek vizsgálata, Műszaki Könyvkiadó, Bp., 262 old.
- Kurt Lewin, 1972, Mezőelmélet és tanulás
A mezőelmélet a társadalomtudományban, Gondolat Kiadó, Bp., 543 old.
- Mérei Ferenc, 1976, Az önismereti érzékenység a serdülőkor kezdetén,
Az alakuló ember, Gondolat Kiadó, Bp., 322 old.
- Pataki Ferenc, 1977, Társadalomlélektan és társadalmi valóság
Kossuth Könyvkiadó, Bp., 362 old.
- Vorweg, M., 1971, Psychologische Probleme der Einstellungs und Verhaltensänderung. VEB DV der W., Berlin, 190 old.

**Ценностно-ориентационные факторы выбора
группы учебных дисциплин в эксперименте
по факультативной подготовке в гимназии**

д-р Е.Гергей

Главная целевая установка работы направлена на раскрытие, систематизацию и истолкование роли тех ценностно-ориентационных факторов, которые определяют выбор группы учебных дисциплин в кругу учащихся гимназий, участвовавших в эксперименте по факультативной подготовке. Автор показывает многослойный ценностно-ориентационный фон выбора группы учебных дисциплин, противоречия, формирующие выбор с особым учётом развития представлений у учащихся при выборе профессии.

**WERTORIENTIERTE FAKTEN DER FACHGRUPPENWAHL
IN GYMNASIEN MIT FAKULTATIVEM AUSBILDUNGSVERSUCH**

Dr. Jenő GERGELY

Zielsetzung des Artikels ist, um die Rolle der wertorientierten Fakten zu deuten und systematisieren, die die Wahl der Fachgruppe bei den in die fakultative Bildung einbezogenen Schülern entscheiden. Der Verfasser legt den vielfachen Hintergrund der Fachgruppenwahl, die Gegensätze vor, die die Wahl beeinflussen, mit besonderer Hinsicht auf die Vorstellungsentwicklung der Schüler, was ihre Berufswahl anbelangt.